

Słowo wstępne

Uwadze P.T. Czytelników proponujemy lekturę kolejnego tomu kilkunastu tekstów historycznych, które są efektem pracy badawczej osób związanych przede wszystkim z Katedrą Historii Polski i Świata po 1945 r. w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego (pracowników i uczestników seminariów doktorskich).

Zawarte w prezentowanym zbiorze opracowania mieszczą się chronologicznie w przedziale czasowym wyznaczonym przez II wojnę światową oraz lata dziewięćdziesiąte XX w. Pod względem podjętej problematyki dotyczą przeważnie spraw z historii Polski, ale podejmują też pewne zagadnienia z najnowszych dziejów powszechnych.

Tom otwiera szkic autorstwa MONIKI NOWAK-VILELA poświęcony wąskiemu aspektowi polityki zagranicznej Portugalii po agresji III Rzeszy na Polskę (i po przystąpieniu do wojny Francji oraz Wielkiej Brytanii), jakim była kwestia eksportu wolframu. Portugalia, rządzona przez dyktatora Antonio de Oliveirę Salazara, zachowała wówczas neutralność w relacjach ze stronami tamtego konfliktu. Wykorzystała jednak sytuację, że – jako państwo posiadające bogate złoża wolframu (cenionego zwłaszcza w przemyśle zbrojeniowym) – może czerpać korzyści z eksportu tego strategicznego surowca do walczących państw obu koalicji. Autorka omówiła i skomentowała informacje na ten temat, koncentrując uwagę głównie na wymianie handlowej z III Rzeszą oraz z Wielką Brytanią – w kolejnych etapach wojny. W podsumowaniu ukazała, jaki wpływ miała ta wymiana na gospodarkę kraju i jakie wywołała skutki społeczne.

ADRIAN KAROLAK, wykorzystując archiwalne teksty audycji radiowych, przedstawił, w jaki sposób Rozgłównia im. Tadeusza Kościuszki prezentowała na falach eteru sprawy ruchu oporu w okupowanej Polsce. Ta tajna stacja polskojęzyczna, utworzona (wraz z kilkunastoma innymi) na terytorium ZSRR w lecie 1941 r., służyła, aż do lata 1944 r., jako narzędzie propagandy Międzynarodówki Komunistycznej i Sowietów. Realizując wytyczne swych politycznych i finansowych mocodawców, przekazywała treści, odpowiadające ich ówczesnemu zapotrzebowaniu. Autor odnosi się krytycznie do zawartości nadawanych komunikatów, prostując przy tym rozmaite nieścisłości i wskazując, że w polu zainteresowania redakcji radiowej świadomie i celowo był wyłącznie lewicowy (komunistyczny) ruch oporu w Polsce.

PRZEMYSŁAW STĘPIEŃ poświęcił swój tekst udziałowi znanej postaci polskiego ruchu komunistycznego, sławetnej figury z Ministerstwa Bezpieczeństwa

Państwowego, Julii Brystygierowej (1902–1975), w pracach nad utworzeniem w Moskwie Polskiego Komitetu Narodowego, a następnie Centralnego Biura Komunistów Polski. Tamte wydarzenia to ważny aspekt naszej ojczyznej historii, głównie w kontekście późniejszych narodzin Polski „ludowej”. W oparciu o materiały archiwalne z Archiwum Akt Nowych, źródła publikowane, memuarystykę oraz literaturę przedmiotu Autor prześledził rolę (niewielką) i rzeczywisty wkład swojej bohaterki w tworzenie wspomnianych struktur organizacyjnych. Omawiane fakty są zaprezentowane na tle wydarzeń tamtego okresu, odnoszących się do spraw polskich, co pozwala lepiej rozumieć sens i społeczno-polityczną wagę opisywanych kwestii.

Problematyka działalności lewicy polskiej w ZSRR jest przedmiotem badań także RAFAŁA KAZIMIERZA NOWAKA. Jego opracowanie dotyczy bowiem działań działaczy Związku Patriotów Polskich (ZPP) we Lwowie na niwie kulturalno-oświatowej w latach 1944–1946. Autor najpierw omówił sprawy organizacyjne i personalne, a następnie różnorodne formy aktywności lwowskiej placówki ZPP w interesującej go tu dziedzinie (akcja pomocy dla mieszkańców wyzwolonej Warszawy, zbiórka książek dla polskich bibliotek w kraju, prace naukowo-badawcze, Teatr Małych Form „Miniatury”, audycje radiowe w języku polskim, referaty do odczytów, artykuły w „Czerwonym Sztandarze”, patriotyczne akademie, opieka nad świetlicami).

Na zupełnie inną scenę wydarzeń międzynarodowych przenosi czytelnika tekst SEBASTIANA ZAWISTOWSKIEGO. Przypomina on, że faszystowska Hiszpania lawirowała podczas II wojny światowej od pozycji państwa neutralnego po status strony niewalczącej (ale „Błękitną Dywizję” jednak posłała na front wschodni) i – mimo klęski państw „Osi” – zachowała dotychczasowy system społeczno-polityczny. Sytuacja ta mobilizowała Sowieców do „dokończenia wojny z faszyzmem” i do podejmowania prób przywrócenia w Hiszpanii republiki. Wobec tego, że niemożliwe było dokonanie tego z użyciem wojska lub (i) hiszpańskiej opozycji antyfaszystowskiej, Kreml wybrał mobilizowanie opinii światowej przeciwko reżimowi gen. Francisco Franco (np. na forum ONZ). Autor ukazał na konkretnych przykładach z lat 1944–1946 tego rodzaju działania (także z wykorzystaniem polskiej dyplomacji), zauważając, że straszenie przez propagandę radziecką zagrożeniem jądrowym (przeniesienie hitlerowskich prac nad bronią atomową do Hiszpanii) – miało pomóc w zaakceptowaniu przez społeczeństwo w ZSRR wydatków zbrojeniowych i konsolidować je pod egidą partii komunistycznej.

HELENA KONIUSZEK zajęła się kwestią przesiedlenia Białorusinów z Polski do Białoruskiej SRR na podstawie porozumienia w tej sprawie z 9 września 1944 r. Tematykę tę świadomie zawęziła do przykładu powiatu bielskiego (Bielsk Podlaski), w którym to mniejszość białoruska stanowiła najliczniejszą w Białostockiem grupę narodowościową. Najpierw jednak Autorka dokonała porównania

składu narodowościowego mieszkańców Białostoczczyzny przed wybuchem wojny w 1939 r. i po jej zakończeniu (dane z 1948 r.), a następnie przytoczyła liczby obrazujące liczebność poszczególnych konfesji na tymże terenie. Na tle tych danych naszkicowała sytuację ekonomiczną Białorusinów w województwie białostockim, podkreślając dotkliwe skutki okresu wojny i okupacji (zniszczenia w miastach i na wsi). Podejmując wątek ewakuacji ludności białoruskiej z powiatu bielskiego, wskazała na główne przyczyny, które skłaniały tę grupę mieszkańców do wyjazdu na wschód. W tabelach zamieściła bardzo szczegółowe dane o liczbie przesiedlonych w poszczególnych miesiącach 1945 r. oraz o tym, dokąd ich skierowano (Białoruska, Ukraińska, Rosyjska Federacyjna SRR) i z jakim inwentarzem żywym wyjechali z Polski. Końcowe uwagi dotyczą trudności, na które natknęli się przesiedleńcy na nowych miejscach osiedlenia.

Opracowanie WOJCIECHA MARCINIAKA dotyczy problematyki stosunków polsko-radzieckich. Wykorzystując dokumenty z Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP, prześledził on, w jaki sposób zainteresowane strony doszły do ustalenia ostatecznej wersji tekstu umowy repatriacyjnej między Polską a ZSRR z 6 lipca 1945 r. Zasadniczy wywód poprzedził dłuższym wprowadzeniem na temat stosunków polsko-radzieckich w latach 1939–1945 oraz losów obywateli polskich, którzy w dramatycznych okolicznościach „znaleźli się” w głębi terytorium ZSRR. Uwagi te służą właściwemu naświetleniu zmieniającej się sytuacji prawnej tychże osób, co z kolei ułatwia zrozumienie konieczności uregulowania na nowo ich statusu przed repatriacją.

WITOLD JARNO przypomniał ważny wycinek krótkich dziejów (1945–1946) Łódzkiego Okręgu Wojskowego, obejmującego ówczesne województwa łódzkie i kieleckie. Przedstawił bowiem organizację i działalność służb zaopatrzeniowych tego okręgu. Kolejno omówił zadania, strukturę organizacyjną, rozmieszczenie i funkcjonowanie następujących służb: intendentury, kwaterunkowo-budowlanej, samochodowej, materiałów pędnych i smarów, uzbrojenia, łączności oraz saperskiej. Pokrótce ukazał też problemy i trudności ich pokojowej reorganizacji oraz codziennej działalności.

Zupełnie odmienny temat porusza GRZEGORZ MNICH. Dokonał on szczegółowej charakterystyki środowiska 96 dziennikarzy łódzkiej prasy w latach 1949–1956, tworząc ich portret zbiorowy. Interesowały go zarówno ich wiek, staż pracy, pochodzenie terytorialne i społeczne, płeć, wykształcenie (kompetencje zawodowe), przynależność partyjna, narodowość, ale też czas, przyczyny oraz konsekwencje zmian kadrowych w poszczególnych organach prasowych. Odrębnie dokonana została prezentacja redaktorów naczelnych łódzkich gazet. Obraz ten jest przedstawiony w kontekście wydarzeń (zmian) politycznych, jakie następowały w kraju, na tle innych ośrodków oraz z ukazaniem roli partii komunistycznej w codziennym sterowaniu prasą (w interesującym Autora okresie).

PIOTR OSSOWSKI przeanalizował na przykładzie Łodzi przebieg wyborów do Sejmu w 1957 r. Omówił kolejne etapy kampanii wyborczej: zgłaszanie kandydatów na posłów, ustalanie list wyborczych, wiece wyborcze (spotkania z wyborcami), popularyzacja kandydatów na łamach gazet (głównie I sekretarz partii w Łodzi – Michalina Tatarkówny-Majkowskiej), akt głosowania, oficjalne wyniki wyborów. Poprzez wykorzystanie zwłaszcza artykułów prasowych starał się oddać atmosferę tamtych dni, przypominając m.in. aktywną, niepokorną wobec partii, postawę środowiska studenckiego, przypadki kontrpropagandy i propagandy szeptanej. W oparciu o materiały archiwalne ukazał też, jak na tamte wydarzenia reagowało kierownictwo łódzkiej instancji PZPR.

Dla KAMILI ORMAN ciekawym przedmiotem badań stała się twórczość literacka osób, które były internowane w okresie stanu wojennego w Polsce (1981–1983). Powstała w tamtym czasie poezja okolicznościowa była popularną formą protestu społecznego. Wiersze, piosenki, hasła drukowano na łamach podziemnych gazetek, wychodziły też jako samodzielne tomiki antologii. Autorka wykryła nie tylko poezję, ale też dzienniki oraz pamiętniki represjonowanych, traktując tę spuściznę jako cenne źródło, dokumentujące indywidualne doświadczenia osób w ośrodkach odosobnienia. Z tych właśnie tekstów wydobyła różnorodne informacje, które posłużyły jej do zilustrowania uwag o warunkach bytowych w „internatach”, o przetrzymywanych w nich ludziach i o traktowaniu ich przez funkcjonariuszy reżimu, o problemach internowanych kobiet, o próbach pozyskiwania agentury, o inwigilacji oraz o wymuszaniu deklaracji lojalności wobec władzy. Ciekawy wątek rozważań dotyczy organizacji życia wewnętrznego przez samych internowanych oraz skutków psychicznych ich pobytu w celi. Kolejną interesującą kwestią, podniesioną przez Autorkę, jest rola poezji internowanych w dyskursie politycznym (ośmieszanie przeciwnika politycznego) oraz jej funkcje: propagandowa, informacyjna, rozrywkowa i psychologiczna.

Całość niniejszego zbioru zamyka bardzo aktualne opracowanie BARBARY JUNDO-KALISZEWSKIEJ, poświęcone genezie oraz głównym cechom litewskiego nacjonalizmu i polityce lituanizacji Wileńszczyzny w niepodległej Republice Litewskiej. Autorka omówiła znaczenie terminu „nacjonalizm”, w zwięzły sposób przedstawiła dzieje polsko-litewskiego sporu o Wilno w XX w. (do odzyskania niepodległości przez Litwę w 1990 r.), wyjaśniła przyczyny narodzin antypolonizmu na Litwie. Następnie skupiła się na przedstawieniu etapów trudnego dialogu polsko-litewskiego na Litwie od 1988 r. po schyłek XX w., wskazując zwłaszcza na działalność skrajnych nacjonalistów, dążących do skutecznej depolonizacji Wileńszczyzny. Uznała, że współczesny konflikt polsko-litewski odbywa się głównie w przestrzeni lingwistycznej.

Niech tematyczna różnorodność i oryginalność ujęcia prezentowanych w niniejszym tomie tekstów stanowią wystarczającą zachętę do ich lektury.

Publikację tę dedykujemy zmarłemu nagle 25 lipca 2013 r. Ś.P. Profesorowi Pawłowi Chmielewskiemu – wieloletniemu kierownikowi Katedry Historii Europy Wschodniej Uniwersytetu Łódzkiego.

ALBIN GŁOWACKI